

ET I Q
I I II

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

DE DERDE WEG II (slot)

Bj het luisteren naar de idealen van de 'beweging der jongeren' zijn er raakvlakken te constateren met onze tijd, zo zagen we vorige week. Dat valt nog sterker in het oog als we kijken naar drie andere verschijnselen.

3. Andere overeenkomsten

3.1. Erfenis

Eén van de belangrijke vragen, die momenteel in onze kerken leven, luidt: hoe ga je om met de geestelijke *nalatenschap* van een grote voorganger en met de *winst* uit het verleden? Het gaat om de erfenis van een groot theoloog, die zijn stempel heeft gezet op de Gereformeerde Kerken: K. Schilder. Zonder zijn theologisch werk, zonder zijn visie op de kerk, op de cultuuropdracht en op het verbond laten zich de Gereformeerde Kerken niet denken. Maar langzamerhand groeit de kritiek op zijn denken en optreden. De één kijkt anders tegen de winst van de *Vrijmaking* aan dan de ander. Dat heeft tot gevolg, dat in de meningsvorming de onderlinge verschillen groeien.

De twintiger jaren hielden zich bezig met een soortgelijke vraag: hoe gaan we om met de nalatenschap van een groot voorganger. Wat doen we met de imposante erfenis van Kuyper? Wat doen we met de winst van de afgelopen tijd? Er ontstaan richtingen: conservatieven die door

Kuyper gebiologeerd zijn en jong-gereformeerden die vernieuwing wensen.

3.2. Samenwerking

Nog een raakvlak. Op allerlei manieren komen we vandaag in aanraking met lastige *samenwerkingsvragen*. Wat betekent kerkelijke gescheidenheid voor ons optreden in de maatschappij, in de politiek? Een isolement van jaren wordt doorbroken en van ND tot GSEV is er sprake van een nieuw denken. Het vage woord 'openheid' komen we telkens tegen. En er werd een voorspelling gedaan, dat binnen tien jaar GPV en RPF niet langer twee partijen zullen zijn.

De twintiger jaren hielden zich eveneens met *samenwerkingsvragen* bezig. Veel gereformeerde jongeren werden bijvoorbeeld beïnvloed door de vage ideeën die leefden binnen de interkerkelijke Nederlandse *Christen-Studentenvereniging* (NCSV). Aan gereformeerde studenten werd door de synode van Leeuwarden 1920 het lidmaatschap hiervan sterk ontraden. En terecht, in een later stadium concentreerde de *samenwerkingsdiscussie* zich op de Calvinistenbond.

Velen hadden er geen enkel probleem mee om *Geelkerken* en de zijnen binnen deze bond als gereformeerde broeders te verwelkomen, na hen in Assen als gereformeerde broeders afgewezen te hebben. Iemand als K. Schilder protesteerde daar ernstig tegen.

HOOFDARTIKEL

De derde weg II (slot)

G. Gunnink

UIT DE SCHRIFT

Een beter milieu begint bij jezelf

R.J. Blok

KERKELEVEN

Welk gezag heeft het hoofd?

B. Luiten

KUNST

Godsdienstige installaties

J.M. de Jong

Hart, hoofd en handen 111

G.J.van Middelkoop

'Gods aanwezigheid in de geschiedenis - Commentaar

W.G. de Vries

PERSCHOUW

G.J.van Middelkoop

UIT DE KERKEN

3.3. Invloed

Een derde raakvlak. We hebben momenteel op allerlei manieren en op allerlei terreinen te maken met de invloed van de evangelischen. Zij vragen aandacht voor het gevoel, voor warmte en voor de persoonlijke beleving van het geloof. Maar het is een warmte waar je je behoorlijk aan kunt branden. Kerk en ambt zijn bijzaken. De leer **krijgt** bij hen minder aandacht, het gaat om de Heer. Soms mede door de schuld van de kerk, raken jongeren in de ban van de warmte die zij in evangelische kringen vinden.

In de twintiger jaren komen vrij veel jongeren in de ban van de **ethischen**, die de mens met zijn ervaring sterk in het middelpunt plaatsten. De warmte trekt veel jongeren. Maar ook toen was het een warmte waar je je lelijk aan kon branden.

Wat wilden de ethischen, die zo'n grote invloed hadden binnen de NCSV? Kort gezegd: volgens hen is de waarheid niet intellectualistisch op te vatten, maar ethisch. Daardoor komt de mens met zijn ervaring sterk in het centrum. Zo legde J.H. Gunning (1829-1905) een sterke nadruk op 'het geloof van de gemeente'. Men moet zijn uitgangspunt nemen in de realiteit van de geestelijke dingen, in het leven, zoals dat van Godswege is geopenbaard. De openbaring is geen bekendmaking van leer, maar van leven. De ethischen spreken i.v.m. de Heilige Schrift vaak over 'oorkonden'. Evenals andere oude documenten, kunnen de oorkonden van de bijbel **schriftkritisch** onderzocht worden. Ze verdedigden een **dynamische** opvatting van de inspiratie, dat wil zeggen: er is een doorgaande openbaring van God, ook na de afsluiting van de canon.

KERNREDACTIE

DR W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. D.R. M. TE VELDE.

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. B. LUITEN, PROF. D.R. C.J. DE RIJTER, DRS. K. VELDMAN.

MEDEWERKERS

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK, J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK

REDACTIE-ASSISTENT

W.L. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265 AG Kampen, T.d. (05202) 31201.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie. Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre BV., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studenten f 70,25 per jaar (binnenland)
Buitenland: f 144,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni)

Losse nummers f 1,95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah.
Tel. (05210) 15946.

ADVERTENTIES

Prijs: f 0,63 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijk toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

4. De tweede weg afgesloten, de eerste geëffend

4.1. Leeuwarden 1920

Hamvraag is nu: hoe hebben de kerken in het derde decennium gereageerd op de vernieuwingsidealen van de jongeren? In 1920 blijkt, dat niet elke **vernieuwing** wordt afgewezen. De synode van Leeuwarden deed integendeel een tamelijk vergaande stap, toen een commissie benoemd werd met de opdracht om een nadere formulering en uitwerking te geven van drie geloofsartikelen. Dat betrof de belijdenis inzake het Schriftgezag, de kerk en de roeping van de overheid (art. 27, 29 en 36 NGB). Aan de andere kant maakte deze synode duidelijk er niet over te denken enige ruimte te willen scheppen voor schriftkritiek, door in te stemmen met het feit, dat ds. J.B. **Netelenbos** door zijn kerkeraad was geschorst en door de classis afgezet. Netelenbos leerde o.a. dat hetgeen in Genesis 2 en 3 geopenbaard wordt over het paradijs, bomen en slang slechts 'oosterse inkleding' waren en geen historische werkelijkheden.

4.2. Assen 1926

Geen wonder, dat vier jaar later br. **Marinus**, lid van de gemeente te Amsterdam-Zuid, extra aandachtig luisterde toen dr. J.G. Geelkerken een preek hield over de oorsprong van de zonde. Deze dr. **Geelkerken** was immers een medestander **geweest** van ds. Netelenbos. In zijn preek gaf dr. Geelkerken een bijzondere benadering van de zogenaamde staat der rechtheid (= de situatie vóór de zondeval). Zoals we over het toekomstige paradijs op de nieuwe aarde alleen maar in beeldende taal kunnen spreken, ontleend aan déze tijd, zó kunnen we ook over het eerste paradijs alleen maar spreken in symbooltaal. Hij maakte van het paradijs een soort 'hiervoormaals', als parallel van het 'hiernamaals'. Eigenlijk vallen dan het begin van de geschiedenis en de zondeval samen!

De synode van Assen kwam in reactie hierop tot de beroemd geworden uitspraak 'dat de boom der kennis des goeds en des kwaads, de slang en haar spreken en de boom des levens naar de klaarblijkelijke bedoeling van het Schriftverhaal van Genesis 2 en 3 in eigenlijken of letterlijken zin zijn op te vatten en dus zintuiglijk waarneembare werkelijkheden waren'.

Zo heeft gereformeerd Nederland zich in de jaren 1919-1926 (Netelenbos, Geelkerken) intensief bezig gehouden met Genesis 2 en 3. En wij, aan het einde van de twintigste eeuw in een dino-tijdperk terechtgekomen, stellen opnieuw met verbazing vast, hoeveel zaken in die periode leefden die nog steeds actueel zijn. En we stellen vast, dat de Gereformeerde Kerken in die dagen historische beslissingen hebben genomen, door 'néé' te zeggen tegen een vloedgolf van evolutionisme die over onze eeuw zou spoelen. Zonder alle vragen te beantwoorden werd in ieder geval een dam opgeworpen tegen een benadering van de Heilige Schrift, die haar **niet haar eigen taal** laat spreken. Geelkerken en andere **ethisch-beïnvloede** jongeren uit deze periode deden uiteindelijk niet anders, dan een

vernieuwing te zoeken door de gereformeerde belijdenis voor verouderd te verklaren.

Hoewel op de twintiger jaren genoeg valt aan te merken, mogen we er dankbaar voor zijn, dat *de tweede weg* werd afgesloten. Een vernieuwingsstrevendat brak met de belijdenis van de reformatie werd kerkelijk op dood spoor gezet.

4.3. *Verlies*

Er ging ondertussen in Assen ook iets grondig mis. Winst en verlies gaan in Assen samen. Geruisloos koos de synode voor een nieuw kerkrecht. Vóór 'Assen' had als grondregel gegolden: alleen de instantie, die roept tot het ambt heeft de bevoegdheid een ambtsdrager te schorsen en iemand zijn ambt te ontnemen. De sleutelmacht is aan de plaatselijke kerken gegeven. Achter de gesloten deuren van Assen werd 'een ernstige fout' gemaakt, doordat de synode zélf Geelkerken afzette. Daarmee maakte de synode zichzelf tot een ambtelijke vergadering. Zoeken we naar een verklaring van deze handelwijze, dan moeten we niet voorbijgaan aan de uitspraak van H.H. Kuiper (de zoon van 'Abraham'): het behoud van de kerk is de hoogste wet. Als het huis in brand staat tellen reglementaire bepalingen niet en moet gedaan worden, wat de nood gebiedt.'

Zo werd de weg geëffend voor een kerkelijke élite, die in naam van het algemeen welzijn van de kerk de lakens uitdeelt. Het was dezelfde (conservatieve) H.H. Kuiper, die tien jaar later het onderzoek bepleitte naar de van de 'gangbare' opinie afwijkende opvattingen van K. Schilder. Met andere woorden: Assen sloot wel de tweede weg af, maar effende de éérste weg. Het 'nieuwe' kerkrecht zou in dienst van het kuiperiaans conservatisme komen te staan.

De overwinning van het conservatisme in 1944 bleek later een schijnsucces. Want na de Tweede Wereldoorlog manifesteerde zich opnieuw een 'beweging der jongeren' in de *Werkgemeenschap van Gereformeerde Jongeren!* Jonge gereformeerden vroegen voor de tweede maal om een vernieuwing van het gereformeerde leven, uitstraling van het evangelie in de wereld en een waarachtig beleven van het belijden. In welke richting deze vernieuwing gezocht zou worden maakte Thijs Booy duidelijk. Hij viel na de oorlog de 'isolementsadat en antithesekrampen' van de synodaal-gereformeerden aan en bepleitte aansluiting bij de Wereldraad van Kerken. Het geluid van de nieuwe generatie jongeren werd steeds sterker en de tweede weg werd al druk bereden, toen het verbodsbord, dat in 1926 geplaatst was, officieel verwijderd werd. De synode van Amsterdam-1967 liet de leeruitspraak van Assen vallen. Zo werd alsnog vrij baan gegeven aan de ethische *ervaringstheologie*. Het conservatisme bleek geen houdbaar antwoord te kunnen geven op de vragen van de 'jongeren'.

5. *Leerrijk verleden*

De twintiger jaren zijn leemijk. Je ziet hier voor je, hoe

verleidelijk het kan zijn een keuze te maken tussen traditionalisme en progressivisme, tussen behoudzucht en vooruitstrevendheid. In de figuren van ds. J.B. Netelenbos en dr. J.G. Geelkerken wordt een sterk verzet tegen verstarring en veruitwendiging zichtbaar. Maar het medicijn bleek erger dan de kwaal. Zij wilden ontsnappen aan de netten van een onvruchtbare behoudzucht. En toen zwommen ze in de fuik van een bijbelbeschouwing, die christelijk geloof en ongelovige wetenschap wilde combineren. Hoe perspectiefloos de onderneming van Geelkerken en zijn volgelingen was, bleek toen de 'Kerken in Hersteld Verband' in 1946 opgingen in de Nederlandse Hervormde Kerk.

Het lijkt soms alsof een mens zich altijd blind staart op twee mogelijkheden. Als de ogen open gegaan zijn voor het gevaar van het conservatisme, bestaat de neiging nog maar één uitweg te zien: we schudden alle traditie van ons af en verwelkomen voortvarend alle veranderingen. Zulke mensen zijn er. Ook vandaag. Alles is goed, als het maar nieuw leven in de brouwerij brengt. Met open ogen voor de gevaren van het traditionalisme zijn ze blind voor de gevaren van het modernisme.

Er zijn anderen, die scherp beseffen, dat niet alles goed is omdat het nieuw is. Ze omhelzen de andere mogelijkheid. Ze kiezen voor de veilige weg. Waarom zou iets vandaag anders moeten, als onze godvrezende ouders en voorouders daaraan genoeg hadden?

De keuze tégen een vrijzinnig omgaan met Gods Woord betekende nog niet automatisch een keuze vóór een eerbiedig luisteren naar dat Woord. Dat bleek in Assen en daarna. Al tijdens de synode van Assen waren conservatieve krachten aan het werk, die na 1926 zich steeds sterker zouden maken. Vanuit een *normatieve* benadering raakten in 1926 veel jongeren die de tweede, de progressieve, weg wilden gaan, buiten boord. Binnen twintig jaar werden echter ook anderen, die de derde weg wilden gaan, weggezonden. Schilder was met prof. S. Greijdanus en anderen een voorganger op *de derde weg*. Zij wilden voor alles gehoor geven aan het Woord. Zij vonden de traditie niet onbelangrijk en waren evenmin tegen elke vernieuwing, maar hun houding werd niet door rechts of links bepaald. Zij legden beide oren te luisteren bij Gods stem. Zo gingen zij op weg en wezen zij ons de weg.

Het is ook in onze tijd een groot gevaar, dat het debat versmalt tot een keuze voor 'Gisteren' of een keuze voor 'Morgen', een keuze tussen traditie en vernieuwing. De scheiding der geesten binnen de jongerenbeweging van de twintiger jaren is een nuttige waarschuwing voor diegenen, die om vernieuwing vragen en 'bij de tijd' willen blijven. Wat voor vernieuwing wil je? Anderzijds is gebleken hoe machteloos het antwoord van het conservatisme is als reactie op de gerechtvaardigde vragen van jongeren. De derde weg is ook vandaag de enig begaanbare weg. Daarom mogen we blij zijn, om maar iets te noemen, met de nieuwe commentaren-serie op het Nieuwe Testament (CNT-3), die bezig is te verschijnen. We kun-

nen er niet mee volstaan de studies die verschenen te kopen en in de boekenkast te plaatsen. Zij vragen om bestudering, om reactie, om kritische beoordeling. De derde weg is de weg van de volstrekte concentratie op het Woord van God. Deze zal ook nu vruchtbaar zijn en nieuwe perspectieven openen, als ze zich niet in een niemandsland afspeelt, maar samengaat met concentratie op en confrontatie met de eigen tijd. Hoe véél dat kan opleveren, bewijzen de twintiger en dertiger jaren. Vergeet niet: Kuiper was meer een groot strateeg dan een groot exegeet. Maar in de twintiger en dertiger jaren zien we een ongekennde opbloei van de exegeese.

Misschien zegt u: dat is een open deur. Gereformeerde mensen weten toch wel, dat het gaat om Gods Woord? Was het maar een open deur. Een Friese enquête wees uit, dat een groot deel van onze jongeren vrijwel nooit voor zichzelf uit de Bijbel leest. En ook vele volwassenen komen weinig aan persoonlijke bijbelstudie toe. In de concentratie op Gods stem, door mensen die vandaag leven, mensen die hoe dan ook geraakt en beïnvloed worden door de secularisatie, gaat de weg naar morgen open. Die wetenschap geeft rust. God zelf zal hen die luisteren willen, temidden van het postmoderne cynisme waarin de twintigste eeuw is doodgelopen, de weg wijzen. Op weg naar de éénentwintigste eeuw.

De lezing begon met twee gemeenteleden, die elk hun zorg over de ontwikkelingen in de kerken onder woorden brachten. Een behoudende en voortvarende broeder. Aan het einde van dit verhaal over de derde weg begrijpt u, waarom ik uitzie naar de ontmoeting met de derde.

G. Gunnink

¹ Zie D. Deddens, 'Het kerkrechtelijk keerpunt', in *De Reformatie*, jrg. 66, nrs. 10-13.

WILT HEDEN NU TREDEN

Uitgeverij De Groot Goudriaan te Kampen stuurde ter recensie het bundeltje *Wilt heden nu treden*, waarin 25 van de totaal 76 liederen uit *Nederlandtsche Gedenck-clanck* (1626) opgenomen zijn, verzameld en ingeleid door A.P. Bijl. De grote waardering, die de verzamelaar voor de liederen heeft, is helaas omgekeerd evenredig aan het niveau van de uitgave.

Het Woord Vooraf bevat een aantal slordigheden en pertinente onjuistheden, waarvan we hier slechts één saillant voorbeeld geven: 'Valerius zelf schrijft doorgaans eenstemmige muziek', aldus Bijl. Nu zijn de melodieën niet van Valerius en bovendien bevat de bundel tabulaturen voor luit en citer.

In de voorrede staat te lezen: 'Voor de begeleiding van het zingen leek het aan te bevelen om de muziek op te nemen met een zetting voor orgel of piano'. De samensteller vermeldt dan dat hij de *pianobegeleidingen* uit de bundels van F.R. Coers Frzn. (1870-1937) heeft gebruikt. In de uitgave heeft men echter de complete muzieknotatie uit Coers' bundels fotografisch gereproduceerd. Dáár wordt geen melding van gemaakt en dat is op z'n minst hoogst merkwaardig. Het verklaart in ieder geval wel de gedateerde en aanvechtbare muzieknotatie.

De poging het zingen van Valerius' liederen een impuls te geven, is te waarderen. Maar wanneer je de liederen uit de vergetelheid wilt halen, moet het wel historisch en muzikaal verantwoord gebeuren. Zelfs in een niet-wetenschappelijke, praktische uitgave.

Bovendien vraag ik me af waarom gekozen is voor een *bloemlezing* en niet voor een volledige uitgave van alle 76 liederen. Tenslotte vind ik de prijs van bijna f 25,-, die je voor slechts 25, grotendeels gefotokopieerde, liederen moet betalen, te hoog.

J. Smelik

N.a.v. Adriaan Valerius, *Wilt heden nu treden*, [Verzameld en ingeleid door A.P. Bijl], Kampen: De Groot Goudriaan, 1993. Prijs: f 24,50.

EEN BETER MILIEU BEGINT BIJ JEZELF

Zalig de reinen van hart, want zij zullen God zien.

Matteüs 5,8

Er is vandaag heel wat te doen rond het milieu. De aarde moet schoner worden, de lucht, de zee. Bronnen van vervuiling worden aangepakt. Voor onszelf, voor hen die na ons komen. Voor behoud van de natuur. Je zou bijna vergeten, dat er een veel diepere wortel van de ellende is. Het gaat om mentaliteitsverandering. Anders gaan we allemaal op de oude voet verder. Maar de bron van het kwaad zit dieper. Er moet werkelijk een rivier stromen door de Augiasstal, maar dat zal niet lukken in één dag. De bezem gaat door het milieu, maar ook en vooral door ons hart en leven. We staan voor een onmenselijke taak. Jezus zegt in de bergrede: zalig de reinen van hart, zij zullen God zien. Dat heeft te maken met zuiverheid en zuivere bedoelingen. Zaken van rein en onrein speelden een grote rol in Israël. De Farizeeën hadden hun reinheidswetten met veel uitwendig vertoon. Maar de bron was vervuild. Hun vormendienst was een schijnvertoning in Gods ogen. Een schone buitenkant alléén verdoezelt onreinheid van binnen. Het is show. Maar Jezus legt de wortel bloot.

Ons natuurlijk hart is een augiasstal. Niet minder dan het bloed van Christus moest eraan te pas komen om ons te reinigen. En het werk van de Geest om ons te vernieuwen en heiligen en straks onberispelijk voor God te stellen. Zo heeft dit diepe woord van Christus ook een boodschap voor ons in verband met het milieu. De onreinheid komt niet van buitenaf maar van binnenuit. Dat werkt door, in vervuiling van de schepping, in geestelijk verval. Het leven krijgt demonische trekken en tendensen. En de oorzaak ligt heel diep. Rein leven is op God gericht leven. Kunnen ademhalen in schone lucht heeft (ook) te maken met geestelijke atmosfeer, met verantwoord omgaan met de aarde en de medemens. De vervuiling met de gevolgen, zijn bijverschijnselen van een dieper kwaad.

Hoe wordt alles weer schoon? Grond, lucht, water, ons hart als de bron? De Hollanders staan bekend als een proper volk. Onze huizen moeten er keurig netjes uitzien. Soms lijkt het erop, dat er niet wordt geleefd. We letten ook op onze gezondheid, alles waar 'te' voor staat is verkeerd. Dat is soms ook een soort reinheid van hart, die we zoeken in allerlei uiterlijke zaken. Maar Jezus leert ons dat we zelf de grote schoonmaak niet aankunnen. Dan moet je in je hart kijken. Ook in het licht van de doop. En dan zeggen we: de bron is vervuild. Daar begint de vervuiling. Overal. Onreinheid van leven, denken, doen,

egoïsme, God niet bedoelen, je naaste niet liefhebben, de schepping uitbuiten, bederf van het geestelijk klimaat, schone schijn ophouden als camouflage.

Dan klinkt het woord van de Here Jezus met klem: zalig de reinen van hart! De held Heracles kon het op bovenmenselijke manier, hij legde een rivier om, om de stallen van koning Augias, die in geen dertig jaar waren schoon-gemaakt, te reinigen in de kortst mogelijke tijd. In de mythologie kan dat. Wij hebben een almachtige en genadige God, die zelf uit de hemel neerdaalde om dit werk te doen. Hij ruimt het vuil op. Het bloed van Christus reinigt ons diep van binnen. Dan gaan we bidden: verenig ons hart tot de vrees van uw naam... In het willen van het éne ligt de reinheid van ons hart. Asaf, de dichter van Psalm 73, was rein toen hij zei: naast U begeer ik niets op aarde. En David in Psalm 51: Zie, in ongerechtigheid ben ik geboren, in zonde heeft mijn moeder mij ontvangen. Schep mij een rein hart, o God...

Rein zijn is gereinigd zijn. Dat is het werk van de Geest. Zo komt ook de wedergeboorte in zicht van de hemel en de aarde, van de schepping en van het milieu. En dan moeten we ook zelf grote schoonmaak houden. En ons afval gescheiden inleveren en zoveel meer. Daar komt ook een rijke belofte bij. We mogen God zien. Van aangezicht tot aangezicht, op een nieuwe aarde. Maar het milieu redden we niet als we van binnen niet rein worden. Als we niet bidden of God van ons hart een tempel wil maken waar de Geest wil wonen. Geen zondig mens kan God zien en leven. Wie kan recht tegen de zon inkijken zonder verblind te worden? Het zou in onze situatie rampzalig zijn om God te zien. Straks aanschouwen wij Hem in zijn glorie! Wij mogen – volkomen rein – God zien, en leven!

R.J. Blok

WELK GEZAG HEEFT HET HOOFD?

De vorige keer zagen wij, dat het huwelijksformulier eigenlijk wat verouderd is. Niet zozeer wat de inhoud betreft, maar vooral gelet op de formulering. Uitdrukkingen die tien, twintig jaar geleden duidelijk waren, worden vandaag niet meer verstaan. Daarbij gaat het ook om bijbelse notities, zoals het hulp-zijn van de vrouw. Als je dat niet beter uitlegt, komt dat vandaag verkeerd over. En zo zijn er meer voorbeelden te noemen, die de trouwlustige jongeren met argwaan naar dit formulier doen kijken. Er zijn er maar weinig die uit de voeten kunnen met het 'gezag' van de man en de 'gehoorzaamheid' van de vrouw.

Hoofd

Wanneer ik in gesprek ben met een toekomstige bruidgom wil ik nog wel eens de vraag stellen: 'Wat ga je straks doen als hoofd?'

Je ziet dan soms het hoofd van kleur verschieten. Wat denk ik wel niet van hem! Het antwoord komt er vlot uit: 'Ik ga niet alles alleen doen, de bevelen geven, enz.'

Met dit kleine voorbeeld wil ik maar laten zien, welke voorstelling een doorsnee gemeentelid heeft bij het woord 'hoofd'. Dat is zoiets als een chef in een warenhuis, een hoofd van een afdeling, enz. Als **dàt** begrip vervolgens in het huwelijksformulier wordt gelezen, is de eerste reactie meteen negatief. Moet ik zo als man met mijn vrouw omgaan?

Uiteraard is de oplossing niet, het woord 'hoofd' te schrappen; daarvoor is het veel te fundamenteel. Maar we mogen ons wel meer inspannen om het bijbelse beeld te formuleren dat hierbij hoort.

Hoe doet het huwelijksformulier dat?

Het verbindt 'hoofd' aan '**gezag**': 'Zoals Christus het Hoofd is van de kerk, en gezag over haar heeft, zo heeft de man als hoofd gezag over zijn vrouw'.

Het probleem hierbij is echter, dat ook het woord 'gezag' heel verkeerde gedachten kan oproepen, die hier niet bedoeld zijn. Want gezag is veelkleurig, er zijn tal van verschillende verhoudingen waarin het gezag op steeds weer een andere manier functioneert. Denk maar aan **ouders**-kinderen, heren-slaven, overheid-onderdanen, **kerkeraad**-gemeenteleden, enz. Eigenlijk moet je eerst naar de rela-

tie kijken om te weten, welk gezag bedoeld is. En dan nog hebben wij hier te maken met een vorm van gezag, waarvan niet direct duidelijk is hoe hiervan de verbinding is met het vijfde gebod. Volgens zondag 39 HC immers zullen wij vader en moeder eren en allen die gezag over ons ontvangen hebben. Valt hier ook onder dat de vrouw respect zal hebben voor het gezag van haar man? Volgens het Schriftbewijs bij zondag 39 wel; daar lezen wij o.a. de verwijzing naar Ef. 5 : 22, het gedeelte dat ook voorkomt in het huwelijksformulier. Maar het Schriftbewijs maakt geen deel uit van de belijdenis, dus bindend is dit **niet**.¹

Hoe dit ook zij, dit betekent dat wij in het formulier twee kwetsbare woorden vlak bij elkaar hebben staan: 'hoofd' en 'gezag'. En ze zijn zo aan elkaar verbonden, dat zij elkaar moeten verklaren. Dat is vragen om moeilijkheden. Op die manier moeten de misverstanden wel over elkaar heen buitelen.

Daarom zou ik om te beginnen het voorstel willen doen, het woord 'gezag' uit het formulier te schrappen. Niet omdat het onjuist zou zijn, maar omdat het volledig iets anders betekent dan wij er meestal onder verstaan. Daardoor raken wij niets kwijt, ook al lijkt dat misschien zo, want waar het in het hoofd-zijn om gaat wordt vervolgens in het formulier zo omschreven: 'Zoals Christus zijn gemeente leidt, verzorgt en beschermt, behoort de man zijn vrouw liefdevol te leiden, te verzorgen en te beschermen'. **Dàt** is het precies! Het gezags-element voegt daar inhoudelijk niets aan toe, het geeft alleen aan dat God dit zo heeft ingesteld; Hij vertrouwt de vrouw toe aan de leiding, de zorg en de bescherming van haar man.

Gehoorzaamheid?

Nu kan iemand opmerken, dat het Hoofd-zijn van Christus toch óók inhoudt dat Hij met gezag zijn bevelen geeft. De gemeente heeft Hem te gehoorzamen in alles. Is de man dan ook niet zó het hoofd van zijn vrouw? Die parallel wordt in het formulier **wèl** doorgetrokken, tenminste wordt die indruk gewekt. We lezen immers: 'Zoals de gemeente zich laat leiden door Christus, zo moet de vrouw zich **gehoorzaam** toevertrouwen aan de leiding van de man...'

Dit kan m.i. echter de bedoeling zeker zien zijn. Bij iedere gelijkenis moeten we letten op het **punt van vergelijking**. Het Hoofd-zijn van Christus is enorm. Diezelfde brief aan de Efeziërs, waarin die passage over huwelijk voorkomt, begint in hoofdstuk 1 met de vermelding, dat God in zijn welbehagen Zich heeft 'voorgenomen, om, ter voorbereiding van de volheid der tijden, al wat in de hemelen en op de aarde is onder één hoofd, dat is Christus,

samen te vatten'. Dàt hoofd-zijn is in zijn volheid niet op de man toe te passen. We zien dan ook dat in 5 : 23 het punt van vergelijking wordt aangegeven: 'de man is het hoofd van zijn vrouw, evenals Christus het hoofd is van zijn gemeente: *Hij is het die zijn lichaam in stand houdt*'. Daarom **kunnen** wij in het formulier die toevoeging over het gezag gerust missen. Goede leiding, zorg en bescherming geven exact aan hoe de echtgenoot naar Gods bedoeling het beeld van Christus zal dragen.

En wat de 'gehoorzaamheid' van de vrouw betreft, daar is wel een betere, een Schriftuurlijke uitdrukking voor. We lezen in Ef. 5 een veel mooier woord.

Ontzag

Wellicht is het zinvol, hier een suggestie te doen.

In het bekende Ef. 5 komt het woord 'gezag' niet voor, evenmin als 'gehoorzaamheid'. En wanneer wij deze woorden toch in het formulier blijven gebruiken, moeten ze wel verkeerd overkomen. Ze roepen een beeld op dat niet klopt met Gods bedoeling.

Maar we lezen in hetzelfde Schriftgedeelte wel een ander woord, dat precies aangeeft waar het om gaat en dat niet verwarrend hoeft te werken, namelijk '**ontzag**'. We lezen in vers 33: '...de vrouw moet ontzag hebben voor haar man'.

Dat houdt direct verband met het woord '**onderdanig**', dat wij twee keer in dit gedeelte tegenkomen (22, 24). 'Vrouwen, **weest** aan uw man onderdanig...'

Beide woorden staan niet op zichzelf, zij gaan terug op vers 21. Daar wordt gezegd tegen al de leden van de gemeente: '...en weest elkaar **onderdanig** in de **vreze** van Christus'. 'Vrees' en 'ontzag' kan hetzelfde zijn, zoals in de uitdrukking 'de vreze des HEREN'. Hier gaan beide vertalingen in de grondtekst terug op hetzelfde woord.

We lezen dan eerst in vers 21 de aansporing tot alle gemeentelieden elkaar **onderdanig** te zijn. Daar staat een sterk woord! Dat is te gebruiken voor een slaaf ten opzichte van zijn heer. Dat wekt verbazing, staan mijn broeders en zusters zover boven mij? Moet ik mij zo diep neerbuigen voor hen? Maar hoe kan dat dan wederzijds zijn?

Wel, het geheim zit in de toevoeging: '...en **weest** elkaar onderdanig **in de vreze van Christus**'. In feite buig je voor Hem, het Hoofd van de kerk (4 : 15), en dáárom ben je bereid tot alle dienstbaarheid jegens de leden van zijn lichaam. In hen kom je het werk van de Heer tegen, ze worden vernieuwd naar zijn beeld (4 : 20-24); dat dwingt respect af, **ontzag**.

Rondom deze zelfde woorden formuleert de apostel dan het christelijk huwelijksleven, de wederzijdse bereidheid elkaar te dienen en de achting voor elkaar. Daarbij krijgen man en vrouw precies de waarschuwing die bij elk van hen past. Laat de vrouw het hoofd-zijn van de man respecteren, daarvoor ontzag hebben, ziende op Christus, terwijl zij in alle goede dingen bereid is hem te helpen en aan te vullen. Laat de man de liefde niet vergeten, maar zijn vrouw koesteren en het beeld voor ogen houden van

de Christus die Zich aan het kruis tot in de dood verneederde om zijn bruid te behouden.

Als wij het zo ongeveer in het huwelijksformulier zouden omschrijven, zouden wij zonder de woorden 'gezag' of 'gehoorzaamheid' te gebruiken toch de zaak aanduiden waarom het gaat. Namelijk dat man en vrouw in elkaar een geschenk van Christus zien, en daarom zich verplicht weten elkaar te respecteren, elk naar eigen roeping, en de uiterste zorg aan elkaar besteden in liefde en trouw.

Heerschappij?

Al staat in ons huwelijksformulier(terecht) de passage uit Ef. 5 centraal, er zijn meer Schriftplaatsen die hierop betrekking hebben. Ik denk dat menigeen nu bijvoorbeeld denkt aan Gen. 3 : 17, waar God na de zondeval tegen de vrouw zegt, dat haar man over haar **heersen** zal. Is dat toch niet veel sterker?

Ja, dat is het zeker. 't Is alleen de vraag, hoe deze woorden van God zijn bedoeld. Zijn ze wel een instelling, een bevel, of (zoals ook gezegd wordt) een vloek? Vooral deze laatste opvatting kan heel ingrijpend zijn: als het een **vloek** over de vrouw is, is die vloek in Christus opgeheven en is het hoofd-zijn van de man een leeg begrip geworden. Die kant moeten we in ieder geval niet uit; in Gen. 3 wordt de slang vervloekten de mens juist niet.

Maar is het dan wel een **instelling** van God, een bevel, dat de man over zijn vrouw zal heersen? In het oude huwelijksformulier stond het zo wel. Daar werd deze tekst aangehaald met de volgende toevoeging: 'Deze ordinantie Gods zult gij niet wederstaan...'

Maar dat hebben we dus geschrapt. Want het is moeilijk vol te houden dat dit een ordinantie zou zijn. Deze woorden namelijk, dat de man over zijn vrouw zal heersen, staan ingeklemd tussen twee andere gevolgen van de zondeval.

God zegt eerst tegen de vrouw, dat Hij de moeite van haar zwangerschap zal vermeerderen, met smart zal zij kinderen baren. Is dat een ordinantie? Als dat zo zou zijn, zouden wij niets mogen ondernemen om die smart te verzachten. Geen christen zal dat verdedigen. Dit is geen gebod, maar een **gevolg**.

Ook zegt God, dat de man bij het bewerken van het land **dorens** en distels zal tegenkomen. Is dat een ordinantie? Dan zouden wij niets mogen ondernemen om onkruid te bestrijden. Het is een **gevolg**, een zware moeite; de schepping werkt vaak niet meer mee. Toen het beeld van God werd afgeschud, verloren wij de zeggenschap over de aarde. Dat zullen we levenslang merken, ook al worden wij nu weer uit genade naar het beeld van Christus vernieuwd.

Welnu, als in dit kader wordt gezegd tot de vrouw, dat haar man over haar heersen zal, is de **strekking** dezelfde. Geen gebod, maar een **gevolg**. Het goede hoofd-zijn van de man zal vaak ontaarden in een heerschappij. Die is de bedoeling niet geweest, die is nu dan ook zeker geen opdracht. In een **christelijk** huwelijk zullen man en vrouw elkaar wederzijds dienen.

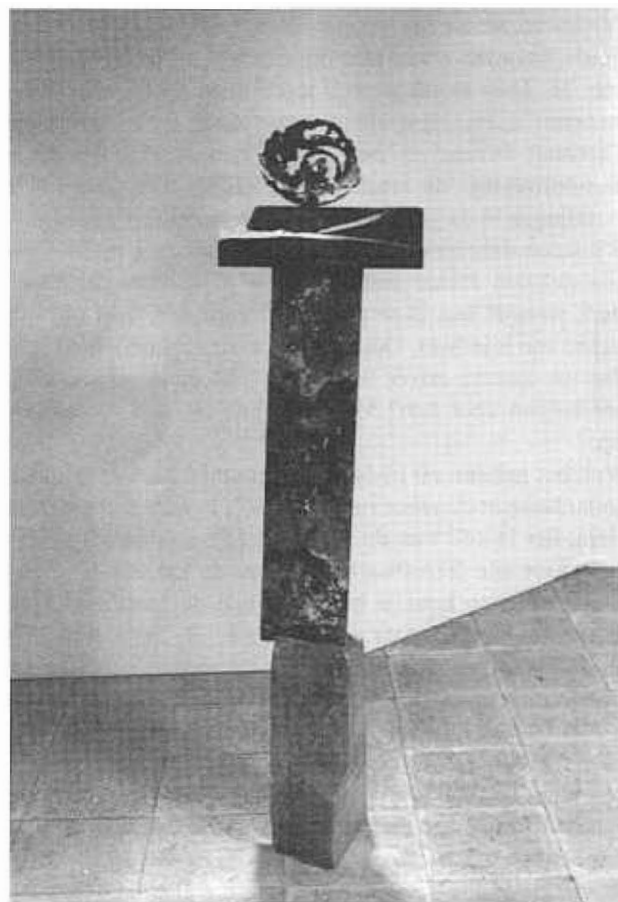
GODSDIENSTIGE INSTALLATIES

p

O een tentoonstelling van regionale beeldende kunstenaars in Ouderkerk aan den IJssel waren religieus getinte bouwsels te zien. Voor de keuze van de geëxposeerde werken was een gekwalificeerde selectiecommissie verantwoordelijk. Toch viel de kwaliteit van het werk nogal tegen. En opnieuw bleek hoe moderne kunstvormen verbonden worden met godsdienstige ideeën.

Installaties

Te midden van hoofdzakelijk abstracte werken vielen met name de 'beelden' van de Capelse kunstenares Heleanne

1. Heleanne van Andel: Zwarte Madonna; hardsteen, leistein, brons; 165 cm hoog.

In dit verband is het een **leerzame** illustratie, wanneer wij zien hoe Petrus zijn medeoudsten vermaant. Zij moeten goede leiding geven, de kudde *hoeden*, maar zij mogen dat beslist niet doen als mensen die *heerschappij* voeren (1 Petr. 5 : 1-4). Toch wordt aan de jongeren gevraagd, dat zij zich aan de oudsten *onderwerpen* (vers 5). Daar staat hetzelfde woord als in Ef. 5, waar het wordt vertaald met *onderdanig zijn*.

Daar zien we dus zonneklaar, dat het 'leiding geven' beslist niet hetzelfde hoeft te zijn als het 'heerschappij voeren', terwijl dit niet in mindering hoeft te komen op het 'onderdanig zijn'.

De verhouding in het huwelijk

Als we al het voorgaande verwerken in een nieuwe formulering van *De verhouding in het huwelijk* zou deze passage bijvoorbeeld zo kunnen luiden:

'De apostel Paulus leert ons, dat de eenheid van man en vrouw in het huwelijk een diepe betekenis heeft. Hij spreekt van een grote verborgenheid en heeft dan het oog op Christus en de gemeente.

Zoals Christus het Hoofd is van de kerk en haar leidt, verzorgt en beschermt, zo behoort de man als hoofd zijn vrouw te leiden, te verzorgen en te beschermen. Zoals Christus zijn gemeente liefheeft en Zich voor haar heeft overgegeven aan het kruis, zo behoort de man zijn vrouw lief te hebben met de inzet van heel zijn leven, in de vreze van Christus. Zoals de gemeente ontzag heeft voor Christus, zo behoort de vrouw respect te hebben voor het hoofd-zijn van haar man, in de vreze van Christus. Zij zal hem helpen in alle dingen die naar Gods wil zijn en lief devot het leven met hem delen.

Door zo elkaar te aanvaarden, zullen man en vrouw hoe langer hoe meer de eenheid van Christus en zijn gemeente vertonen.'

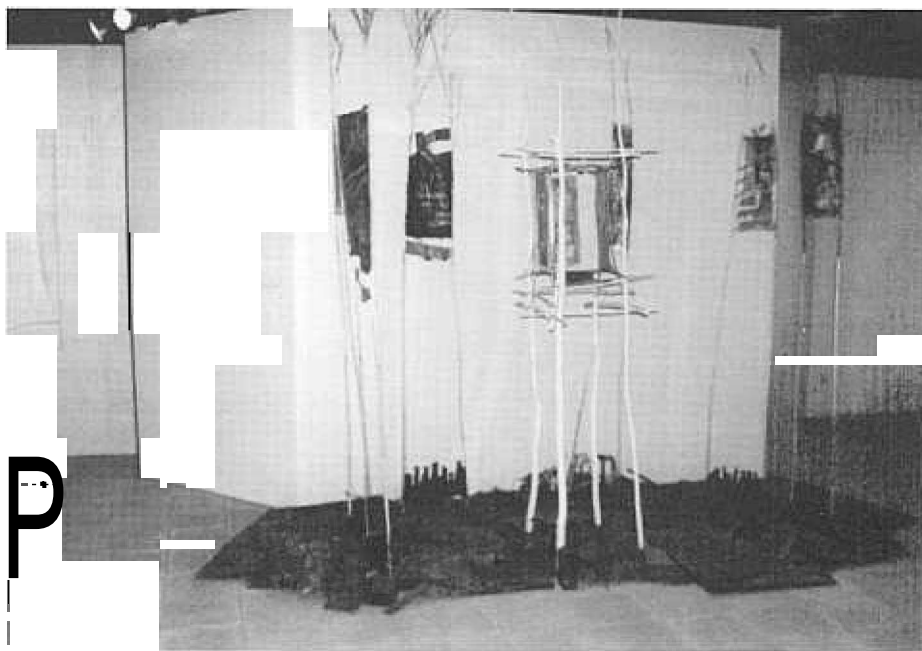
Uiteraard is hiermee nog niet alles gezegd over de verhouding man en vrouw. Het formulier zegt daar in een ander gedeelte meer over. Daar hopen we volgende keer bij stil te staan.

B. Luiten

¹ Zie het Ten geleide in het *Gereformeerd Kerkboek*.

Bij het eerste artikel is de noot weggefallen waarin verwezen werd naar de studie van C. Trimp. Deze is te vinden in *De gemeente en haar liturgie*, Kampen 1983, blz. 245 v.v.

Door een storing zijn de cursivering en het eerste artikel weggefallen.

2. Theo Hoogwerf Boomzinger: *Klein Sanctuarium voor Notre Dame de la Vie*; co. 2 m hoog, 2 m breed, 1,5 m diep.

van Andel en de 'installatie' van de in Ouderkerk woonachtige Theo Hoogwerf Boomzinger op.

Van Andel exposeerde onder andere twee beelden, opgebouwd uit ongeveer verticaal gestapelde, gedeeltelijk bewerkte brokken steen, bekroond met een bronzen vorm. Beide beelden wekken de indruk van wankel evenwicht, terwijl het brons ooit bewust lijkt te zijn vormgegeven als een schelpachtig motief, maar dat ondertussen danig is versleten (afb. 1).

De installatie van Hoogwerf Boomzinger kan het beste omschreven worden als een tuintje. Op de grond liggen platen oud ijzer, bezaaid met verroeste bouten, moeren, spijkers en schroeven. Daaruit verheft zich een bouwsel, bestaande uit zes kleurige vellen papier, omhoog gehouden door goudkleurige geschilderde stokken, gerangschikt in een halve cirkel. Ertussen staat een op vier staken rustend hutje of doosje, ongeveer op ooghoogte, aan de voorkant open en op de zijden eveneens bestaand uit beschilderde vellen (afb. 2). Daarop zien we afdrucken van christelijke motieven, zoals een gekruisigde Christus, de Heilige Maagd, een gedeelte van een middeleeuwse kerk. Verder allerlei opschriften zoals 'tendresse' (tederheid, liefde, toewijding) en binnenin het centrale doosje 'Ave Maria'. Verder komen er allerlei symbolen op het bouwsel voor, onder andere het Christus-monogram en tekens van de dierenriem (afb. 3).¹

Hedendaagse kunst

De door beide kunstenaars gehanteerde materialen en technieken behoren tot de specifieke **uitdrucksingsmogelijkheden** van de 20e-eeuwse kunst. Het zijn hoofdzakelijk abstracte, voorstellingsloze vormen en objecten: brokken steen, stukken papier, wit- en goudgeschilderde stokken en takken, ijzerdraad, oud roest.

Het ingrijpen van de kunstenaar in deze, vaak al vanzelf aanwezige vormen, betreft hoofdzakelijk de rangschikking. Slechts in beperkte mate is er sprake van directe bewerking van het materiaal.

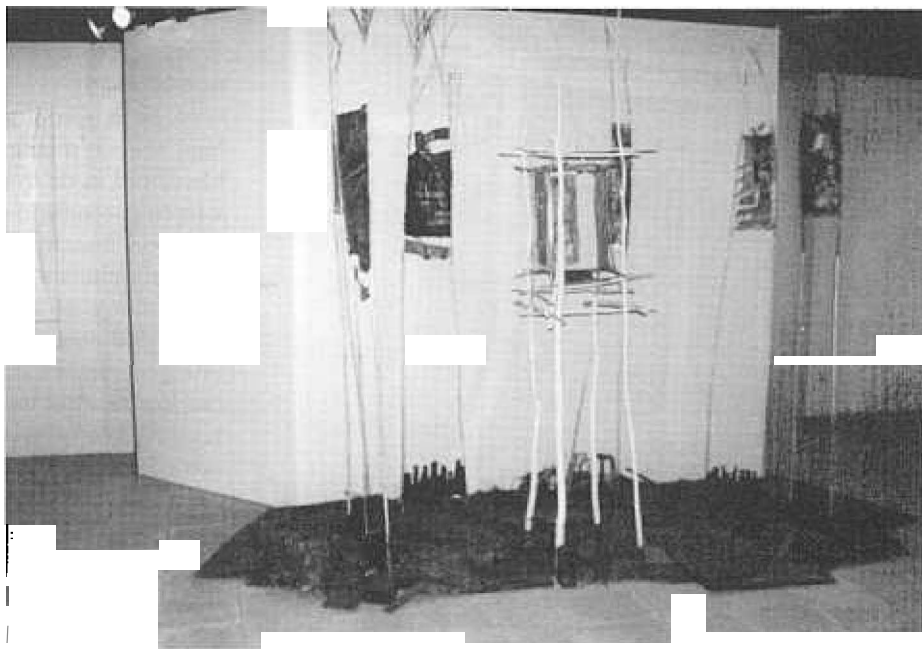
Op zich is deze werkwijze legitiem. Het gebruik van toevalseffecten en abstracte uitdrucksingsvormen heeft de kunst van de twintigste eeuw zeker nieuwe impulsen gegeven.

Voor de christen-kunstenaar is het gebruik van hedendaagse middelen niet verkeerd. In ons dagelijks leven doen we dat ook: autorijden, **televisiekijken**, enz. Alle dingen die God ons in zijn schepping geeft, inclusief de menselijke mogelijkheden van creativiteit en vormgeving, mogen door ons benut worden. Als we Hem er maar oprecht mee willen dienen, en daarbij onze naaste en de wereld waarin we leven niet vergeten.

Kwaliteit

Zoals onze auto zo min mogelijk defecten mag vertonen en het televisiebeeld op de natuurlijke kleurweergave dient te worden afgesteld, zo moet ook een kunstwerk kwaliteit vertonen.

Wanneer er sprake is van beeldende kunst, zijn daarbij twee elementen van belang: de vorm en de voorstelling. Het kenmerkende van deze kunst is juist dat zij steeds verwijst naar dingen in onze werkelijkheid. Bij 'voorstelling' moeten we denken aan hoe iets er uit ziet: het schilderij stelt 'een hollands landschap' voor, het beeldhouwwerk is 'het portret van mevrouw B'. De door de kunstenaar gekozen vorm laat heel specifieke eigenschappen van het landschap of mevrouw B. zien en geeft zeggingskracht aan het kunstwerk. Samen maken vorm en voorstelling de 'inhoud' of 'betekenis' van het werk. De juiste zeggingskracht in de vorm, gecombineerd met het karakteristieke van de zichtbare werkelijkheid, geven het

2. Theo Hoogwerf Boomzinger: *Klein Sanctuarium voor Notre Dame de la Vie*; ca. 2 m hoog, 2 m breed, 1,5 m diep.

van Andel en de 'installatie' van de in Ouderkerk woonachtige Theo Hoogwerf Boomzinger op.

Van Andel exposeerde onder andere twee beelden, opgebouwd uit ongeveer verticaal gestapelde, gedeeltelijk bewerkte brokken steen, bekroond met een bronzen vorm. Beide beelden wekken de indruk van wankel evenwicht, terwijl het brons ooit bewust lijkt te zijn vormgegeven als een schelpachtig motief, maar dat ondertussen danig is versleten (afb. 1).

De installatie van Hoogwerf Boomzinger kan het beste omschreven worden als een tuintje. Op de grond liggen platen oud ijzer, bezaaid met verroeste bouten, moeren, spijkers en schroeven. Daaruit verheft zich een bouwsel, bestaande uit zes kleurige vellen papier, omhoog gehouden door goudkleurige geschilderde stokken, gerangschikt in een halve cirkel. Ertussen staat een op vier staken rustend hutje of doosje, ongeveer op ooghoogte, aan de voorkant open en op de zijden eveneens bestaand uit beschilderde vellen (afb. 2). Daarop zien we afdrucken van christelijke motieven, zoals een gekruisigde Christus, de Heilige Maagd, een gedeelte van een middeleeuwse kerk. Verder allerlei opschriften zoals 'tendresse' (tederheid, liefde, toewijding) en binnenin het centrale doosje 'Ave Maria'. Verder komen er allerlei symbolen op het bouwsel voor, onder andere het Christus-monogram en tekens van de dierenriem (afb. 3).¹

Hedendaagse kunst

De door beide kunstenaars gehanteerde materialen en technieken behoren tot de specifieke **uitdrukkingsmogelijkheden** van de 20e-eeuwse kunst. Het zijn hoofdzakelijk abstracte, voorstellingsloze vormen en objecten: brokken steen, stukken papier, wit- en goudgeschilderde stokken en takken, ijzerdraad, oud roest.

Het ingrijpen van de kunstenaar in deze, vaak al vanzelf aanwezige vormen, betreft hoofdzakelijk de rangschikking. Slechts in beperkte mate is er sprake van directe bewerking van het materiaal.

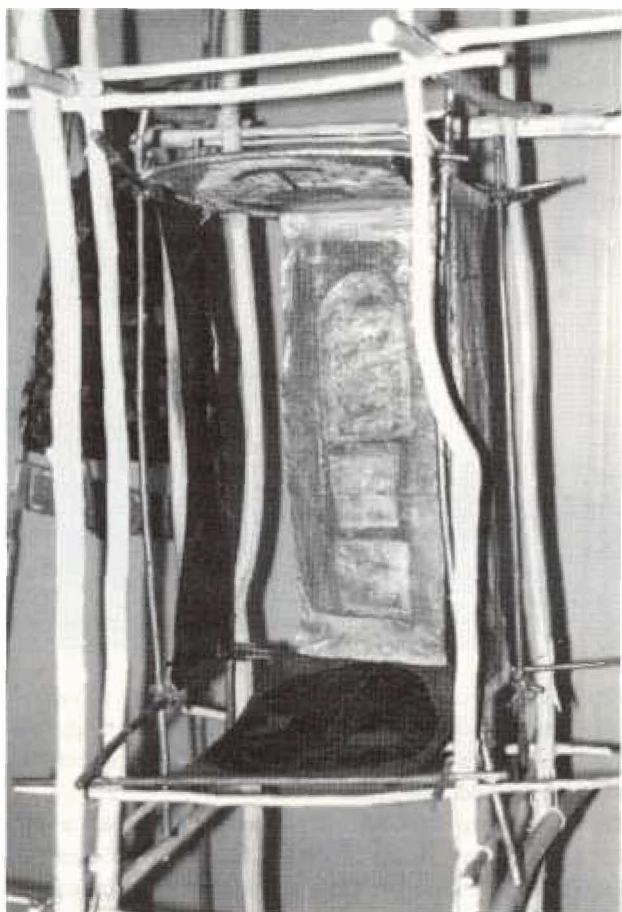
Op zich is deze werkwijze legitiem. Het gebruik van **toevalseffecten** en abstracte uitdrukkingsvormen heeft de kunst van de twintigste eeuw zeker nieuwe impulsen gegeven.

Voor de christen-kunstenaar is het gebruik van hedendaagse middelen niet verkeerd. In ons dagelijks leven doen we dat ook: autorijden, televisiekijken, enz. Alle dingen die God ons in zijn schepping geeft, inclusief de menselijke mogelijkheden van creativiteit en vormgeving, mogen door ons benut worden. Als we Hem er maar oprecht mee willen dienen, en daarbij onze naaste en de wereld waarin we leven niet vergeten.

Kwaliteit

Zoals onze auto zo min mogelijk defecten mag vertonen en het televisiebeeld op de natuurlijke kleurweergave dient te worden afgesteld, zo moet ook een kunstwerk kwaliteit vertonen.

Wanneer er sprake is van beeldende kunst, zijn daarbij twee elementen van belang: de vorm en de voorstelling. Het kenmerkende van deze kunst is juist dat zij steeds verwijst naar dingen in onze werkelijkheid. Bij 'voorstelling' moeten we denken aan hoe iets er uit ziet: het schilderij stelt 'een hollands landschap' voor, het beeldhouwwerk is 'het portret van mevrouw B'. De door de kunstenaar gekozen vorm laat heel specifieke eigenschappen van het landschap of mevrouw B. zien en geeft zeggingskracht aan het kunstwerk. Samen maken vorm en voorstelling de 'inhoud' of 'betekenis' van het werk. De juiste zeggingskracht in de vorm, gecombineerd met het karakteristieke van de zichtbare werkelijkheid, geven het

3. Theo Hoogwerf Boomzinger: Klein Sanctuarium voor Notre Dame de la Vie (detail).

kunstwerk beeldende kwaliteit.

In het werk van beide exposanten is echter nauwelijks sprake van beeldende kwaliteit. Bij Van Andel is het vormgevingsproces beperkt tot het zoeken resp. vinden van stenen die tot een 'persoonlijke vondst' gestapeld worden, aangevuld met een bronzen vorm. Bij Hoogwerf Boomzinger is de rangschikking wat meer uitgedokterd. Het **oudijzer** is met zorg neergeworpen, de stokken staan keurig in het gelid, mooi wit en goud geschilderd. **Dwars**-stokken zijn zorgvuldig aan de vertikalen vastgeknoopt. Een keurige stapeling of rangschikking geeft echter nog geen zeggingskracht aan de totaalvorm, laat staan dat ze de voorstelling accentueert en daarmee inhoudelijk waardevol wordt. Bij beide kunstenaars is er nauwelijks sprake van beeldend werk, omdat de verwijzing naar de werkelijkheid zo goed als ontbreekt. Brokken steen blijven alleen maar brokken steen, houten staken met papier ertussen zijn niet meer dan een bouwsel.

Metafoor

In de moderne kunst is sinds enige tijd het begrip 'metafoor' ingeburgerd. Bedoeld wordt dat een 'kunstwerk' een (soms breed) uitgewerkte verwijzing geeft naar bepaalde verschijnselen of opvattingen in de moderne maat-

schappij. Zo bracht Joseph Beuys in 1985 de installatie 'Plight': Een door dikke viltrollen acoustisch geïsoleerde ruimte waarin een vleugel staat, met daarop een schoolbord en een koortsthermometer. Het werk wordt uitgelegd als een metafoor voor de mens, opgesloten zonder klankbord in de systemen van deze wereld, zoals onderwijs en gezondheidszorg.²

Dit soort metaforische kunstwerken verwijzen niet meer naar de zichtbare werkelijkheid, maar naar allerlei politieke, culturele of sociale opvattingen die in de maatschappij opgeld doen. Ze zijn dus geen beeldende kunst maar uitingen van een geheel nieuwe visuele kunstvorm. Omdat aan de objecten van Heleanne van Andel de nodige zeggingskracht, alsmede een voorstelling ontbreekt, blijft een mogelijke inhoud uit. De aan de werken gegeven titels als 'Zwarte Madonna' of 'Overleven' voegen daar niets aan toe, en lijken slechts als vage religieuze rechtvaardiging voor gebrek aan vorm en inhoud te zijn bedacht.

Omdat deze werken er onaf en vervallen uitzien, zou daar wellicht iets van een betekenis te vinden kunnen zijn. De kunstenaars daar zelf over: 'Mijn beelden hebben een tegenstelling in zich van vergankelijkheid en eeuwigheid. Het zijn monumenten van steen en brons en in die zin zijn ze eeuwig. (...) door de vorm, gestapeld dus, ziet het er wankel uit en lijkt het vergankelijk.'³

Audant

De installatie van Theo Hoogwerf Boomzinger is een saaie, rommelig versierde constructie, die herinneringen oproept aan allerlei knutselbouwsels op het volkstuincomplex of in het jeugdvakantiedorp. Enkele jaren geleden ontwierp de kunstenaar een **vier-assige 'luisterwagen'**: een houten chassis op wielen, een aantal verticale schotten, een openklapbare lattenopbouw, het geheel de indruk wekkend van een opengewerkte locomotief. Creativiteit die aardig past bij het teevee-programma 'Te land, ter zee en in de lucht'.

Ook hier is religieuze rechtvaardiging nodig om bij gebrek aan zeggingskracht het werk toch aanzien te verlenen. De in Ouderkerk geplaatste installatie is een zogeheten 'audant', een luisterbouwsel: we moeten als beschouwer meer gaan luisteren, dat wil zeggen, **mee**-klinken met het universum, terug naar het oergevoel. Hoogwerf gaf het ook nog een bijzondere betekenis mee, die terug te vinden is in de erop aangebrachte plaatjes en opschriften. Het is een **Maria-audent**, een tabernakeltje, gewijd aan de Heilige Maagd, ontstaan bij een kapel ergens boven op een berg in Catalonië. De stokken met het papier ertussen zijn de membranen, die de **oertrillingen** van het universum moeten **opvangen**.⁴ Hoogwerf Boomzinger brengt geen kunst, maar New Age filosofie.

Conclusie

Bij zowel Heleanne van Andel als Theo Hoogwerf Boomzinger is geen sprake van beeldende kunst maar van

een soort *visuele idee-kunst*. Desondanks is er een trend aanwezig deze vormgeving door te laten gaan voor kwalitatief goede *beeldende kunst*.

Daarbij kan de vraag gesteld worden in hoeverre je als christen in deze vorm van kunst bezig kunt zijn. Het is ten aanzien van moderne uitdrukkingsmogelijkheden net zoals met de eerste christenen, die problemen hadden met het eten van offervlees. Vlees is vlees, een techniek is een techniek, een kunstwerk een kunstwerk. Maar als het zo duidelijk is dat het als aan de afgoden gewijd moet worden beschouwd, blijf er dan maar vanaf, om je broeder geen aanstoot te geven. Op den duur zal wel blijken in hoeverre de directe binding met erachter liggende ideeën gehandhaafd blijft, of dat de vormgeving een geheel eigen leven gaat leiden.

J.M. de Jong

¹ Zie ook mijn artikel 'Het hoeft allemaal niet meteen duidelijk te zijn', in: *Catalogus IJssel salon 1993, expositie beeldende kunst, Ouderkerk 1993*; blz. 4 t/m 17.

² Hugh Honour, John Fleming: *Algemene kunstgeschiedenis*, [Amsterdam] 1988; blz. 653, 654.

³ Interview in het *Rotterdams Dagblad*, eind oktober 1993.

⁴ Vgl. artikel in *De Krimpenaar*, 26 oktober 1993.

HART, HOOFD EN HANDEN 111

Woord en daad, leer en leven zijn vaak twee. Geloofs-leer en geloofs-handelen moeten beide tot hun recht komen en eigenlijk een twee-eenheid vormen.

Maar vaak worden ze gescheiden en als aparte terreinen beleefd.

Hoe kunnen we die scheiding overwinnen?

Moeten we terug naar de mystiek?

Als we spreken over de leer van de kerk, is dat dan hart-verwarmend? Of lijkt dogmatiek niet eerder wat steriel? Dr. *Jurjen Beumer* vindt, dat je de geloofservaringen geloofsbeleving nodig hebt om het dogma te begrijpen.

En ook, dat er achter ons praktisch optreden een *diepere* bezieling moet liggen. Het verbeteren van de maatschappij gaat stroef en moeizaam. Waar haal je de lange adem vandaan? De spirit die je blijft bezielen?

Om de leer van de kerk als iets levends te verstaan en om ons te blijven inspannen voor een praktisch christelijk leven, moeten we terug naar de *warmer onderstroom* van de theologie, de *mystieke traditie*. Die kan een levensader zijn, die opnieuw kracht kan geven aan de dorheid van kerk en theologie. Een *by-pass-operatie* is nodig om deze bloedtoevoer weer bij het hart van de theologie te krijgen.

Spreken vanuit de omgang met God

Als we spreken over God, kan dat *alleen* maar wat betekenen, als dat opkomt uit een ontmoeting met God, zei *Berkhof*. Dat spreken moeten we hebben. *Geen spreken over, maar een spreken vanuit*. Dan praten we niet *theologisch*. Die taal is ontoereikend, te verstandelijk, te smal. Een *diepere* en bredere benadering, die spreekt vanuit de ontmoeting met God, doet de dogmatiek leven en geeft haar een intiem karakter. Daarnaast geeft ze bezieling en maakt ze de mens ook vrij voor christelijk optreden in de praktijk.

leven en bezieling in een wandelen met God

We hebben het dan wel over een andere manier van kennen, niet afstandelijk met begrippen, maar met een onmiddellijk aanschouwen. Een ontmoeting met God, de persoonlijke God. En als gevolg daarvan zo leven dat je spreken kunt over een *wandelen met God*.

Als je zo naar de dingen kijkt, ontdek je in het lage het

Tailor John

Groothandel in confectie

Specialist in koorkleding (kostuums en smokings vanaf f 298,-)

Vraag vrijblijvend een offerte aan bij:

TAILOR JOHN, Marsweg 35, 8013 PE Zwolle,
telefoonnr. 038-600825, fax 038-600599.

hoge. Zie je in het immanente sporen van het **transcendente**.

Warme golfstroom

Deze geestelijke beleving, deze spiritualiteit, is de warme **golfstroom** van het geloof, de intieme zijde ervan, die het hoofd – geloofskennis –, de hand – geloofsdaad – en het hart – de geloofsvreugde – bij elkaar houdt.

De geschiedenis laat zien, dat we de neiging hebben steeds een van de drie te benadrukken. Het hoofd domineert als de theologie te verstandelijk te werk gaat. De handen zijn alles, als men zich vooral inzet voor verbetering van de samenleving. Het hart vraagt voortdurend om aandacht als hoofd of handen het een en het al zijn.

Maar de goede spiritualiteit houdt ze bij elkaar. Spiritualiteit heeft niet alleen betrekking op het hart en het gevoel, want dat beperkt haar teveel. Spiritualiteit, een geestelijke wijze van kijken naar en omgaan met de werkelijkheid, heeft ook met ons hoofd en onze handen te maken. Denken, doen en ervaren moeten bepaald en gestempeld worden vanuit een centrum.

Mystieke ontmoeting

Dat centrum zoekt Beumer nu in de mystiek. Mystiek gaat dieper dan geloofservaring. Mystiek is een weten van binnen uit, een on-middel-lijk weten. Uiteindelijk, zei Van **Ruler**, komt daar geen kerk, geen bijbel, geen leerzeg bij te pas. Dat zijn hooguit goede en onmisbare helpers in het mystieke proces. Ook de Bijbel zit daar dus niet als middel tussen. In de Bijbel laat God zich óók kennen, volgens **Beumer**.

je weet je gevonden en voelt je verankerd

Als je zo rechtstreeks God ontmoet, word je aangeraakt door de eeuwige, weet je je gevonden, weet je je verankerd. Het lage van je eigen leven is ondergeschikt geworden aan het hoge. Je gaat leven vanuit God, je leven wordt geleid door Hem.

En als je vanuit deze overweldigende geloofservaring opnieuw kijkt naar de dogmatiek, wordt deze heel levend voor je. En omdat je bevrijd bent van zorg voor jezelf, kun je je ook geven aan de activiteiten die in de wereld van je worden gevraagd.

Zo komt Beumer tot de conclusie: mystiek verwarmt het bezig zijn met de geloofsleer, zodat deze niet steriel wordt. Want waar het hart vol van is, loopt de mond van over. En in de tweede plaats geeft de mystiek ook warme bezieling voor het christendom met de daad. En de liefde smeedt leer en leven, theorie en praxis aan elkaar tot een twee-eenheid.

Gebod of stil zijn?

Beumer schreef een boeiend boek, met een bijzonder be-

langrijke probleemstelling. Een probleemstelling die ook ons raakt en bezighoudt.

Wat te zeggen van dit boek? Er zijn heel wat punten die je kunnen aanspreken. Tegen de grote lijn zeg ik **hartgrondig** nee.

Beumer ziet zowel bij **Karl Barth** als bij Schillebeeckx iets van de mystiek, waar zij spreken over het gebed. Daarin ontmoet de mens God.

Maar wat houdt het gebed in? Tot wie bidt de mens? Is het God de **HERE** die zich geopenbaard heeft in Zijn Woord? Of is het een vage God, die juist in het gebed zich aan de bidder te kennen geeft? Zijn aanwezigheid laat voelen? In allerlei verhalen over spiritualiteit wordt over het gebed vaak vaag gesproken. Meer dan eens wordt het beschreven als een stil zijn voor God, een je openstellen voor Zijn stem, die in die stilte zich zou laten horen. In de catechismus spreken wij niet zo.

---

geeft God zich aan ons te kennen in het gebed?

Het gebed is niet de weg waardoor God zich aan ons te kennen geeft. Ons gebed is een antwoord op het spreken van de **HERE** in Zijn Woord. Zijn Woord dat we lezen, horen, verkondigd krijgen, overdenken, bespreken. Zijn Woord, waarin we geen zakelijke mededelingen over God **krijgen**, maar waarin Zijn stem tot ons spreekt. En waardoor ons leven aan Hem verbonden wordt, onder beslag daarvan komt, en daardoor geheiligd wordt. Dat Woord is nummer één. Het gebed is nummer twee in het christelijk leven. De werkelijkheid van God, die we in het lezen van de Bijbel ervaren, ervaren we ook als we tot Hem bidden. Maar niet op een mystieke manier, los van de Schrift of op een andere wijze dan we Hem in de Bijbel ontmoeten.

Twee wegen

Mensen reageren verschillend op het Woord van God. Je luistert ernaar, aanvaardt het en laat je erdoor gezeggen. Of je zegt er nee tegen. Twee soorten hoorders dus. Twee soorten mensen met een verschillende levensrichting. Wie zich gewonnen geeft aan de Bijbel, laat Gods heerschappij toe in zijn leven en zoekt de doorwerking van het **Koninkrijk** van God vandaag en voor de toekomst. De gelovigen vormen een nieuwe gemeenschap die zich door Geestelijke drijfveren laat leiden.

De Bijbel spreekt over twee wegen waarop de mensen kunnen gaan. Aïen zijn we onderweg, maar niet **allen** naar hetzelfde doel. Er is tweërlei dienst: die van de zonde en die van de gerechtigheid. Je kunt leven door de Geest van God en leven in vijandschap tegenover God.

Voor Beumer, net zo goed als voor Barth en **Schillebeeckx**, betekent het verschil tussen gelovigen en ongelovigen niet zoveel. Maar wie al of niet stilzwijgend ervan uitgaat, dat God verzoening bewerkt voor iedereen, **onge-**

acht hoe men tegenover Hem zich opstelt, zet heel wat bijbelse woorden aan de kant. Dan is geloven niet langer een zaak van levensbelang, maar iets van ten diepste betrekkelijke waarde.

Wij zullen vandaag de bijbelse tegenstellingen voluit moeten accepteren en die ook voor ons denken laten gelden. Dat is echt niet makkelijk in een wereld van verdraagzaamheid, waar van ieder verwacht wordt dat hij zijn bijdrage levert aan de verdere humanisering van de wereld.

ons moet het gaan om het koningschap van God

Ons zal het moeten gaan om het koninkrijk van God, een koningschap dat we vandaag al steeds meer mogen erkennen en dat straks ten volle werkelijkheid zal worden, maar dat na een scheiding van de schapen en de bokken. Daarom kan het de christen ook nooit in de eerste plaats gaan om de verhouding van kerk en wereld en om de cultuur en de maatschappij. Voorop staat, dat we een nieuw volk mogen zijn voor God, dat leeft uit Hem en leeft voor Hem. Een koninklijk priesterschap, een heilige natie, Gods eigen volk.

Pas als dit alles gezegd is, komt ook de meer betrekkelijke taak van de kerk in wereld en samenleving aan de orde. We kunnen dan ook niet zo breed de wereld aanvaarden, maar zullen ons met meer terughoudendheid opstellen dan Beumer wil.

Wandelen met God

Wij wijzen *af* dat we via een mystieke weg moeten komen tot een ontmoeting met God. Maar als het goed is, is ons dagelijks lezen van de Bijbel en ons bidden tot de HERE wel terdege een ontmoeting met Hem. Een ontmoeting die tot stand komt door het luisteren naar wat Hij zegt. Waarbij ook hoort ons antwoorden op dat spreken van Hem. Een ontmoeting waarvoor de Schrift ook de regels geeft. Maar voluit een ontmoeting, een vertrouwelijk spreken met onze God en Vader. Die wij mogen danken en aan wie wij door gebed en smeken alles mogen voorleggen wat ons bezighoudt in ons leven in Zijn dienst. Een ontmoeting waardoor de vrede Gods ons vervult en ons hart en onze gedachten behoedt.

In die ontmoeting worden we geraakt in ons hart, niet zozeer de zetel van ons gevoel, maar het centrum van ons bestaan, dat ons hele functioneren beheerst.

En die ontmoeting is dan ook bepalend voor het aanvaarden van wat God over zichzelf zegt. Liefhebben van onze God betekent ook aanvaarden en hooghouden wat Hij zegt. Persoon en woorden spelen we daarom niet uit elkaar. Het volharden bij de leer en het onderhouden van Gods geboden zijn geen zaken van de tweede rang, maar concretisering van ons liefhebben van Hem.

Ons christelijk leven begint niet bij het aanvaarden van

christelijke waarheden, maar bij het ja zeggen tegen Christus. Wie dit zo ziet en beleeft, wordt bewaard voor de gedachte dat de leer eigenlijk maar wat steriel en theoretisch is. En wie dit zo ziet, zal voortdurend bij zijn spreken over de leer die levende dimensie daarvan ook willen laten zien, in preek en gesprek, in opvoeding en in onderwijs.

En ook de christelijke levenswandel, persoonlijk en sociaal, zal dan heel iets anders zijn dan een zaak van dorre regeltjes en saaie gewoonten. Ze heeft de *diepere* dimensie van het kennen en liefhebben van God en het mogen vormgeven aan die verbondenheid met de *Vader* der Lichten ook in een duistere wereld.

G.J. van Middelkoop

WOORD EN WERELD

Zojuist verschenen:

Over het GPV en het GSEV

door J. v.d. Jagt

Een bijdrage aan de discussie over het karakter van gereformeerde organisaties in een veranderende maatschappij.

Verkrijgbaar bij de boekhandelen bij Uitgeverij Woord en Wereld, Govert Flinckstraat 38.3351 VH Papendrecht.

Telefoon 078-159733

GODS AANWEZIGHEID IN DE GESCHIEDENIS

Commentaar

1. Met waardering heb ik kennis genomen van de twee artikelen van drs. Evink over Gods hand in de geschiedenis. De stelling dat wetenschappelijke methoden zich beperken tot 'binnenwereldlijke' beschouwingen, gericht op een beschrijving van een geschiedenis zonder God, wordt uitdrukkelijk door hem bestreden. Het leek er echter op, dat deze stelling van hemzelf was, omdat deze zonder commentaar werd geplaatst. Vandaar mijn reactie.

2. Wanneer verder wordt gezegd dat Evink liever niet spreekt over 'de hand' van God in de geschiedenis, verzet hij zich tegen de gedachte dat God zo nu en dan zou ingrijpen en niet permanent als in de geschiedenis werkzaam wordt gezien. Ook daarin verschillen we niet, want wat ik over 'de vinger Gods' heb opgemerkt, als zou God alleen bij schokkende gebeurtenissen ingrijpen, loopt parallel met zijn standpunt. Ook daarin zijn wij het dus eens.

3. Blijkbaar heb ik de stelling over Gods mee-lijdend in de geschiedenis aanwezig zijn ten onrechte in het licht van H.S. Kushner gelezen. Drs. Evink blijkt een andere kant uit te willen gaan. Zeker niet de kant van de machteloos toeziende God.

4. Toch ontikom ik niet aan de indruk dat hij in het mee-lijden van God, zoals hij dit ziet, de goddelijke en menselijke natuur van Christus als Zoon van God onbedoeld door elkaar haalt en te weinig oog heeft voor het onderscheid tussen de Vader en de Zoon, die mens geworden is en daarmee onze Middelaar geworden is. Christus heeft naar zijn menselijke natuur de straf van God gedragen, heeft als mens geleden en is als mens voor onze zonden gestorven. Ik wijs hier op Zondag 6 van de Heidelbergse Catechismus, waarin wij belijden dat Christus uit kracht van zijn godheid de last van Gods toom aan zijn *menselijke natuur* heeft gedragen.

In de kerkgeschiedenis is 'het lijden van God' als een dwaling afgewezen. Daarom komt het me voor dat het door Evink geponeerde mee-lijden van God hier op een onjuiste wijze wordt ingevoerd. Christus heeft als mens geleden uit kracht van zijn godheid. Maar dat is geen 'passio Dei', geen lijden van God! Evenmin als God aan het kruis gestorven is.

Een van de weinige teksten die in de richting van een mee-lijden van God lijkt te wijzen is Jesaja 63 : 9, waar van de HERE wordt gezegd: 'In al hun benauwdheid was ook Hij benauwd'. J. Ridderbos merkt op dat hier op

mensvormige wijze over God gesproken wordt. K. Schilder heeft meer dan eens betoogd dat God zichzelf 'afficeert' en dus niet afhankelijk is van menselijke situaties. Wel leert de bijbel duidelijk dat God geen onbewogen en star wezen is, maar dat Hij een warm hart heeft voor zijn kinderen op aarde. Hij is intussen geen machteloze 'toeschouwer', die aan het verloop van de geschiedenis ook 'niets veranderen kan'.

Het valt me op dat dr. W.A.M. Beuken in zijn verklaring van *Jesaja (De prediking van het Oude Testament, IIB, Nijkerk 1989, bl. 12)* een andere vertaling van deze tekst geeft: 'Hij werd hun tot een Redder in al hun benauwdheid. Geen bode of engel, zijn aangezicht heeft hen gered'. Daarmee verdwijnt de gedachte aan een God, die 'benauwd' is, maar houden wij het zicht op de eeuwig rijke God, die reddend in allerlei benauwdheden hier beneden ingrijpt! Dat is in elk geval een andere God dan die aan het lijden onderworpen is.

5. Graag had ik gezien, dat Evink nog nader was ingegaan op het verbondsmatig handelen van God in de tijd, naar zijn belofte en dreiging, die volgens Groen van Prinsterer op te merken valt, al is deze vrijmachtig. Verder constateer ik dankbaar een grote onderlinge **eenstemmigheid**.

W.G. de Vries

Individualisering

Het *Remonstrants maandblad Ad Rem* van december vorig jaar wijdde een aantal artikelen aan het onderwerp individualisering. Volgens een wetenschappelijk onderzoek uit Tilburg houdt dat in:

het verschijnsel dat waarden, normen, geloof, houdingen, gedrag in toenemende mate gebaseerd zijn op persoonlijke keuzes en minder op traditie en betrokkenheid bij sociaal-maatschappelijke instellingen (bijvoorbeeld kerken, politieke partijen, verenigingen). Volgens het Tilburgse onderzoek **hangt** individualisering samen met de economische **ontwikkeling**. Hoe hoger de economie zich ontwikkeld heeft, des te sterker vertoont de samenleving tekenen van individualisering.

In een pessimistische visie op individualisering spelen begrippen als consumptisme, hedonisme en narcisme een rol. **Geïndividualiseerde** mensen willen eigen behoeften zo snel mogelijk bevredigen en streven vooral hun eigen geluk na.

Een optimistische **kijk** op individualisering gaat ervan uit dat geïndividualiseerde mensen meer investeren in persoonlijke contacten en – zij het met minder mensen – een grotere wederzijdse betrokkenheid kennen dan in een meer groepsmatig georganiseerde maatschappij. Je kiest niet langer voor mensen omdat ze tot een zelfde zuil of groep behoren, maar omdat je je met hen verbonden voelt. Dat kan leiden tot intensieve onderlinge hulp. Individualisering heeft een positief effect op persoonlijke groei en daarmee op de **kwaliteit** van leven.

(...)

Ook geloven is geïndividualiseerd geraakt. Het aantal kerkleden dat er bezwaar tegen heeft als hun **kinderen** kiezen voor een andere godsdienstige richting of voor geheel niet geloven nam af. Kerkleden zien steeds minder in verzuilde organisaties. Dat geldt ook voor het onderwijs, hoewel in 1991 nog steeds 62% van de kerkleden **kies**t voor een school op godsdienstige grondslag. In 1965 was dat 78%.

Tenslotte de politieke belangstelling. Deze is in tegenstelling met wat vaak wordt beweerd toe- in plaats van afgenomen, zij het heel licht. Wat wel afneemt is het lidmaatschap van politieke partijen. Geïndividualiseerde vormen, zoals lezen over politiek en naar politieke tv-uitzendingen kijken, verdringen de **groepsbinding**.

Prof. G.H. *ter Schegget* vindt deze ontwikkelingen niet alleen maar positief:

Het is een duidelijke trend, waaraan eigenlijk niemand ontkomt. Wij worden steeds meer teruggeworpen op de privéfeer en daar worden we ons bewust van onze individualiteit. Zaken van geloof, levensovertuigingen waarden worden daar beslist.

We denken dan ook over de dingen totaal verschillend. Dat doet ons geen pijn: ieder zijn meug. Tegelijkertijd immers is onze samenleving tolerant en pluralistisch. Iedereen **krijgt** ook de ruimte om zich te individualiseren en te zijn wie hij is of denkt te zijn.

Dit geldt voor ons allemaal. Wat daarvan de oorzaken zijn laat ik in het midden. Daar zou eens onderzoek aan gewijd moeten worden. Het is een zaak die ons allen betreft, ook degenen die er verzet tegen aantekenen ontkomen er niet aan. Het moet gezegd dat het in veel opzichten een positieve ontwikkeling is. Het komt het besef een vrij mens te zijn ten goede. Je kiest werkelijk zelf je geloof of overtuiging en je normen. De vrijwording van

vrouwen en homoseksuelen is daar voor een goed deel aan te danken.

Toch zijn er ook bezwaren. (...)

Want met individualisering alleen, hoe groot het goed ook is, is het niet gedaan. Er is een aantal problemen, die om een oplossing schreeuwen en die een gemeenschappelijk handelen vragen. Gemeenschappelijk handelen betekent ook dat je het over de normering van dat handelen enigszins eens bent. Dat vereist van de geïndividualiseerde burger dat hij toch verantwoordelijkheid neemt voor het algemeen welzijn en dat hij zoiets als rechtvaardigheid wil betrachten.

(...)

Ik ben van mening dat in het onderwijs veel en veel meer gedaan moet worden aan de opvoeding van mensen tot burgerschap. Daar reeds moeten jonge mensen leren, dat het in de maatschappij om meer gaat dan zelfontplooiing, hoezeer ook deze gewenst is. Misschien moeten we weer deugden aanleren als liefde en gerechtigheid. Uiteindelijk denk ik dat de menselijke maatschappij niet zonder zulke eigenschappen kan en dat het met onze cultuur snel gedaan is, als we ze niet hebben.

Hier ligt een belangrijke taak voor de kerken. Zij kunnen, nu alle metafysica failliet is, het profetische en evangelische verhaal vertellen. Zo houden zij iets levend van het verlangen naar recht en vrede. Dat hebben wij nodig, als wij solidair willen zijn. Het is dan niet nodig dat de mensen, in ouderwetse zin, die verhalen 'geloven', maar dat ze die horen en zich erdoor laten storen in hun egocentrisme. Natuurlijk is God een werkelijkheid in die verhalen, maar daarbuiten om zijn we allemaal agnostisch op zijn minst. Dat is geen enkel bezwaar om de verhalen toch **ernstig** te nemen en je erdoor te laten **kritisieren**.

Toch nog een taak voor de kerken!

Ook lachen moeten we leren

Rondom het Woord, de theologische radioleergang van de NCRV, hield een interview met dr. **J. van Eck**, die een boek schreef over de menselijkheid in de theologie van Calvijn. Het gesprek kunnen we lezen in het decembernummer van het kwartaaltijdschrift van deze leergang, onder de titel *De mens achter Calvijn*.

Calvijn sprak niet graag over zichzelf. Hij hield **privé** en werk nogal gescheiden. Heel af en toe merk je iets van persoonlijk leven en beleven. Dat is het geval in brieven aan een bevriend echtpaar. Als daar een baby is geboren, schrijft hij:

'Jammer dat ik het toch zo druk heb, dat ik niet samen met mijn vrouw eens naar je toe kan komen reizen om dat kind aan het lachen te maken en er eens plezier mee te hebben. Want dat is wel nodig. We komen huilend in deze wereld binnen, maar we moeten ons toch wat voorbereiden op de komst van het Koninkrijk. Dus ook dat lachen moeten we leren.'

Calvijn lijkt, zeker als je hem vergelijkt met Luther, wel erg verstandelijk te zijn geweest. Maar als je beter leest, kom je tot een andere conclusie:

Hoe intellectueel is Calvijn geweest en hoe intellectueel is de *Institutie*? Dat is een vraag waar ik tegenaan ben gelopen. Calvijn is een heel ander soort schrijver dan Luther of Augustinus. Ik heb bij het lezen van Calvijn altijd een behoorlijke hartstocht geproefd. Ik denk dat wij Calvijn teveel zijn gaan lezen als schepper van een dogmatisch systeem. Hij schrijft veel over

denkbeelden, maar ik weet niet of hijzelf zoveel met denkbeelden heeft geleefd. Hij is een man die het Woord van God heeft gehoord. Dat is op een overweldigende manier in zijn leven ingeslagen. Hij heeft het menselijk leven aan de hand van het Woord gestalte willen geven en daarover schrijft hij in de *Institutie*. Hij doet dat aan de hand van verschillende leerstukken. Als je de werkelijkheid als schepping bekijkt, hoe verdisconteer je daarin het kwade, de zonde en wat betekent de komst van Christus daarin? Hoe herschept de Heilige Geest de mens, de wereld, de maatschappij? Dat zijn allemaal theologische zaken. Het gaat Calvijn echter niet om het ontwerpen van een systeem. Hij wil laten zien hoe het toegaat en hoe God handelt. Als je daar oog voor gaat krijgen, wordt de *Institutie* ontzettend concreet. Ik denk ook dat de vertaling van de *Institutie*, onder andere de klassieke vertaling van A. Sizoo, dat overigens een formidabel werk is, bijgekleurd is door de latere dogmatische bezinning.

'Verlichting door de Heilige Geest' is een term geworden. Bij Calvijn riep het woord 'illuminatio' echt het beeld op van een licht dat gaat dagen in de duisternis, dat de duisternis verdrijft. Je hoort het evangelie, het doet je iets. Voor die tijd was er onzekerheid, twijfel. Daarna groeit er zekerheid, zie je een weg voor je liggen... Dat zijn allemaal dingen die met dat 'illuminatio spiritus sancti' (verlichting van de Heilige Geest) te maken hebben. Het is het doorbreken van een licht in de duisternis. Telkens als je dergelijke termen tegenkomt, moet je in de gaten houden, dat er beeldend gesproken wordt, dat Calvijn een ervaring wil vertolken. Calvijn zegt over de brief aan de Hebreëën: 'Hij heeft de geur van de Geest, van Gods adem. Er waait een frisse wind doorheen'. Als je in de vertaling zegt dat het geïnspireerd is door de Geest, is dat teveel een gemeenplaats geworden. Calvijn spreekt over de Heilige Geest in zintuiglijke termen: voelen, ruiken, smaken, proeven.

'Calvinistisch' is voor veel mensen een scheldwoord. Bourgondiërs kunnen het leven genieten, maar boven de rivieren is men daar te calvinistisch voor. Toch was dit niet het calvinisme van Calvijn. Lasteraars van Calvijn uit zijn eigen tijd belasterden hem niet omdat het in zijn huis te somber was, maar omdat er teveel gelachen werd.

Hij schrijft in de *Institutie* heel duidelijk over het genieten en dat fundeert hij in de scheppingsleer: 'Als het leven op zou moeten gaan in het nut en het gebruik van de schepping, dan zou het toch heel vreemd zijn dat er allerlei kleuren zijn die spontaan onze zintuigen treffen en geuren die ons in verrukking brengen. Het is toch niet zo dat God ons in een wereld permanent omgeeft met verleidingen. Nee, dit zijn dingen die erbij horen en als je dat probeert af te snijden, dan beroof je je van een grote weldaad die God ons doet en dan is het een *inhumana philosophia*, een onmenselijke filosofie, om te zeggen dat alles wat in het leven gebeurt, nut moet hebben. Nee, belangeloos zijn genieten moet ook z'n plaats in het leven krijgen.'

Genieten heeft nog een *diepere* grond en dat vind je niet in de *Institutie*, maar in het commentaar op Psalm 104. Het genieten van de schepping, de vreugde in de schepping, heeft ook op één of andere manier te maken met het feit dat God zich in de schepping verheugt. Als we de schepping maltraiteren, verstoren wij ook de vreugde van God. Dat is een hoge *fundering* van het genieten.

Nog een ander punt dat er op wijst dat het genieten heel wezenlijk is, is dat Calvijn niet veel over de grote toekomst, het leven in de eeuwigheid van de herschepping of de vernieuwing van de hele schepping wil zeggen. Eén vraag wil hij wel beantwoorden, namelijk de vraag waarom er eigenlijk nog stoffelijke werkelijkheid nodig is in de nieuwe tijd, in de nieuwe eeuw. Daarover

zegt hij: 'Ons zintuiglijk genieten wordt nu altijd gehinderd door een ziekte, dit of dat, je krijgt het nooit ten volle. En ook dat moet nog een keer aan zijn trekken komen, zodat wij in de aanschouwing van de prachtige werkelijkheid nog weer helemaal op kunnen gaan. Dat genieten heeft nog eschatologische consequenties. Zover gaat dat.'

Wie zijn de doopsgezinden?

In het *Oecumenisch Bulletin* van de Raad van Kerken in Nederland geeft (ds.) Ed van Straten de volgende tekening van deze kerken:

Vanaf het begin hebben de Nederlandse doopsgezinden meegedaan in het oecumenisch bewegen in ons land. Landelijk betekende het dat zij betrokken waren bij de oprichting van de Oecumenische Raad en later bij die van de Wereldraad en van de Raad van Kerken.

Dit klinkt mooi (en ik ben er ook heel gelukkig mee), maar de werkelijkheid is iets gecompliceerder dan uit het bovenstaande blijkt. Want doopsgezinden kunnen er niet van verdacht worden het in alles met elkaar eens te zijn. Integendeel, 'bonte verscheidenheid' en 'veelkleurigheid' zijn de vriendelijke woorden om de rijkdom aan meningen en opvattingen onder ons te illustreren. Dat is natuurlijk iets van onze tijd, maar het is bij ons ook structureel. En dat komt doordat wij, als poort tot de gemeente, de doop op belijdenis hebben. En die belijdenis is niet het nazeggen van wat anderen ooit hebben opgesteld, maar het persoonlijk onder woorden brengen van wat het voor je betekent rechtstreeks voor God te staan. (Natuurlijk zijn er, die de doop niet zo nodig vinden, die vraagtekens zetten bij een belijdenis of die een vast belijdenisgeschrift begeren.) Doop op belijdenis, rechtstreeks voor God, daarmee zeg je al dat het lid van de gemeente geen hogere menselijke autoriteit boven zich heeft dan de gemeente, waarin zij of hij mee mag spreken, en die niet heersen mag over haar/zijn geloof.

(...)

De meeste doopsgezinden zullen zich 'ondogmatisch' noemen, daarmee aangevend dat zij door andere mensen geformuleerde dogma's niet de juiste expressie voor hun geloof vinden. Een deel noemt zich vrijzinnig, anderen schrikken voor die benaming terug. Van oudsher zijn de doopsgezinden minder geïnteresseerd in het nauwkeurig onder woorden brengen van hun geloof als wel in het doen en beleven van hun geloof. Dat heeft geleid tot een actieve betrokkenheid in diakonaat (de doopsgezinden begonnen in de achttiende eeuw al met *werelddiakonaat*), terwijl ook hun vredeswerk daar vandaan komt. De doopsgezinden een vredeskerk? Een enquête heeft uitgewezen dat ongeveer tweederde van de doopsgezinden dat willen zijn.

Een kerkdienst bij de doopsgezinden lijkt vaak als twee druppels water op een dienst in een hervormde of gereformeerde kerk, ook naar de inhoud. Een geloofsbelijdenis wordt er gewoonlijk niet voorgelezen (ik doe het wel eens). Van een sterk liturgisch karakter is zelden sprake. In mijn eigen gemeente is een liturgische commissie die wel eens iets doet, soms is het de hobby van de predikant die leidt tot een wat meer uitgewerkte liturgie, die dan gewoonlijk aansluit bij wat ook in andere kerken gebeurt. Toch zijn we, over het geheel genomen, laagkerkelijk.

Hierboven werd de Mennonite World Conference al genoemd. Over de gehele wereld zijn er ongeveer een miljoen doopsgezinden, waarvan er ongeveer 900.000 lid zijn van broederschappen die bij de Mennonite World Conference zijn aangesloten. Deze

MWC organiseert eens per zes jaar een assemblée, waar iedereen welkom is. Het is dus niet een congres van aangewezen gedelegeerden (dat is wel het bestuur van de MWC), maar een feest van vele duizenden mensen van verbondenheid over grenzen van taal, cultuur en huidskleur heen. Iets minder dan de helft van alle doopsgezinden is blank. De sterkste groei is, zoals bij alle kerken, in Afrika en iets minder in Azië. Ook de West-Europese doopsgezinden kennen zulke assemblys. De eerstvolgende zal gehouden worden in Nederland in 1996 – vijfhonderd jaar nadat **Menno Simons**, de enige Nederlandse hervormer, geboren werd. Dat zal gevierd worden; de Raad zal er nog van horen.

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

Beroepen te Ermelo: **P. Groenenberg** te Amersfoort-West; te Lutten: **G. Timmermans**, kandidaat te Kampen.

Spreekconsent is door de classis Kampen verleend aan: student **J.R. Douma**, Wortmanstraat 172, 8265 AH Kampen, ☎ (05202) 30887.

INTREDE

Ds. **A. Kruizinga**, l.l. predikant te **Johannesburg** (Zuid Afrika) deed zondag 13 februari jl. intrede te Delfzijl. Bevestigster was ds. **L. Sollie** te Meppel. Nieuw adres: Lipsker 8, 9934 LL Delfzijl, ☎ (05960) 19396.

Ds. **M. de Vries** l.l. zendingspredikant te Mamelodi, deed zondag 13 februari intrede te **Hoogvliet/Spijkernisse**. Bevestigster was emeritus-predikant ds. **H.W. Noordman** te **Hoogvliet/Spijkernisse**. Nieuw adres: Mercatorlaan 56, 3204 BL Spijkernisse, ☎ (01880) 14011.

JUBILEUM

Zaterdag 5 februari was het vijfenvijftig jaar geleden dat dr. **H. Venema** te Winsum (Gr.), emeritus-predikant te Roodeschool, in het ambt bevestigd werd. **Harm Venema** werd 21 oktober 1909 te Wildervank geboren. Hij bezocht het Willem Lodewijk Gymnasium in Groningen en studeerde aan de Theologische Universiteit te Kampen, waar hij in 1965 promoveerde. Dr. **Venema** deed 5 februari 1939 intrede in de **Geref. Kerk** te Nieuwerkerk en Oosterland. In verband met de evacuatie van zijn gemeente in 1944 was hij enige tijd hulpprediker in **IJsselmuiden**. Hier maakte dr. **Venema** zich vrij. Hij werd 19 mei 1946 predikant van de **Geref. kerk** (vrijg.) in Maastricht. Vandaar vertrok hij in 1951 naar Roodeschool waar hij werkzaam bleef tot aan zijn emeritaat, 1 oktober 1975. Dr. **Venema** verleende na zijn emeritaat nog tot 1984 hulpdiensten in **Baflo**. In die plaats was hij betrokken bij de bouw van een nieuwe kerk.

Zondag 13 februari was het vijfenveertig jaar geleden dat ds. **H. Scholte** te Harderwijk, emeritus-predikant te Rouveen in het ambt werd bevestigd. **Hendrik Scholte** werd 8 september 1921 te Winschoten geboren. Hij bezocht het gymnasium te Assen en studeerde aan de Theologische Universiteit te Kampen. Ds. **Scholte** werd 13 februari 1949 te Nieuwleusen in het ambt bevestigd. Vandaar vertrok hij in 1959 naar **Alphen a/d Rijn** en Bodegraven. Hij verbond zich in 1969 aan Rotterdam-Zuid en was van 29 augustus 1977 tot aan zijn emeritaat, 14 september 1986 predikant te Rouveen. Ds. **Scholte** was o.m. betrokken bij **kerkbouw** in Nieuwleusen, Bodegraven en Rouveen.

ADRESWIJZIGINGEN E.D.

Amersfoort-Oost * **Scriba**: ☎ (033) 752041

Ureterp * **Diensten**: Vanaf 6 februari t/m 1 januari 1995

REEDS 140 JAAR

donatus

VERZEKERT

VERTROUWD

DONATUS,

- is bij uitstek specialist in het verzekeren van kerkelijke eigendommen
- verricht gratis inspecties en taxaties door eigen, speciaal opgeleide bouwkundig experts
- is een non-profit maatschappij. De winst wordt aan de leden/verzekerden uitgekeerd in de vorm van premie-restitutie. (Over de afgelopen 10 jaar gemiddeld 50%!)
- kent op maat gesneden polisvoorwaarden, zoals een extra-kostendekking indien na een schade het gebouw niet meer voor kerkelijke diensten kan worden gebruikt en naar elders moet worden uitgeweken.

Vraag vrijblijvend om een offerte of gesprek, ook als u nog elders verzekerd bent. Het verplicht u tot niets.

Onderlinge Verzekering
Maatschappij Donatus u.a.

Postbus 5055
5201 GB 's-Hertogenbosch

Telefoon 073 - 122166
Telefax 073 - 890365

dubbele diensten. Uitgezonderd: goede vrijdag, paasmaandag, hemelvaartdag, pinkstermaandag, bid- en dankdag en in de vakantieperiode van 24 juli t/m 20 augustus. Per twee maanden zullen de wijken Noord en Zuid wisselen van de vroege naar de late dienst of andersom. Deze proef periode wordt in oktober geëvalueerd.

PERSBERICHT

Stichting Koszikla, De Rots, tracht Hongaarse minderheden uit **Roemenie** en **Ukraine** van medische zorg te voorzien. De Stichting biedt onderdak en vangt mensen op. Financiële ondersteuning is echter noodzakelijk. U kunt uw financiële bijdrage storten op: giro 1006132, t.n.v. S. Colijn, Amersfoort.

PERSBERICHT

Zoals bekend wordt voor de verbreiding van het evangelie in het nabije Oosten en Noord Afrika op Cyprus gewerkt door de organisatie *MERF, Middle East Reformed Fellowship*.

Reeds vele jaren ontvangt deze organisatie ook personele en financiële steun vanuit Gereformeerde Kerken in Nederland. Voor 1994 heeft het Interim **Comite Steun MERF-Cyprus** een steunprogramma opgesteld met een

totale begroting van f 40.000,-. Naar aanleiding van vragen uit de kerken wordt hierbij nogmaals op de mogelijkheid tot het geven van financiële bijdragen geattendeerd. Giro: 3156094, t.n.v. **Comite Steun MERF-Cyprus** te Ermelo.

WOORD EN WERELD

Alle informatie over uitgaven van de Stichting Woord en Wereld thans via het secretariaat van de uitgeverij:
Govert Flinckstraat 38, 3351 VH Papendrecht
Telefoon 078 - 159733

Nu, deel II van **Zending Dichterbij** leverbaar!

dr. Chr. Fahner (red.)

Volken in beweging

– over heilsverwachting en messianisme bij de volken –

ZENDING
DICHTERBIJ

Een reeks over zending!

Wat wordt er in Afrika onder 'heil' verstaan en wat verwachten de volken daar eigenlijk. Wat betekent het voor een bevolking als zendingswerkers binnentreden? Zijn er gevolgen en welke? En hoe staat het met de verwachting van het Westen? Is er heilsverwachting?

In deze bundel, **deel 2 van Zending Dichterbij**, behandelen de auteurs verschillende facetten die gaan over heilsverwachting en bewegingen in de profetische en messiaanse stromingen.

De auteurs, die ook in de praktijk van hun werk daarmee kennismaakten, belichten deze zaken vanuit verschillende invalshoeken.

Medewerkers aan deze bundel zijn:

dr. Chr. Fahner (red.), drs. W. van Laar, ds. C. Snoei en dr. J.J. Visser.

88 pag., paperback, f 16,95

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

postbus 25 - 4460 AA Goes - Telefoon 01100-15591